

А.І. Легкоступ

Донецький національний університет, Україна

ІДЕЇ АНГЛІЙСЬКИХ ПРОСВІТНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст. ЩОДО ТОРГІВЛІ

Стаття присвячена ознайомленню з ідеями англійських просвітників другої половини XVIII ст. щодо торгівлі. Вони пов'язані з діяльністю вчених, представників так званої Класичної школи політичної економії: Девідом Юмом, Адамом Фергюсоном та Адамом Смітом. Показано, яким ці вчені вважали розвиток вільної торгівлі та її ідеальний стан, а також ступінь розвитку торгівлі в Британії на той час. Крім того, проаналізовано найважливіші елементи поняття вільної торгівлі.

Питання торгівлі та її значення в економічному житті, яке важко переоцінити, завжди посідало значне місце в дослідженнях вчених різних часів та країн. Не є виключенням й англійські просвітники другої половини XVIII ст. Головною для нас є література, пов'язана з трьома найвидатнішими вченими XVIII ст. Це століття в Англії – час розвитку і становлення тут економічної школи «Класичної політичної економії», до якої й належали всі представлені у даному дослідженні вчені або передували її заснуванню. Ці вчені – Девід Юм, Адам Фергюсон та Адам Сміт.

Ідеї щодо торгівлі вищеназваних вчених завжди входять до їх загальних ідей щодо економічного розвитку. Так, ми зустрічаємо їх у праці А.В. Анікіна «Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса» [1], де надані головні фактори розвитку економічної науки. Тут розглянуті основні ідеї передових економістів кожного періоду історії, зокрема Девіда Юма та Адама Сміта. Велике місце у роботі займає розгляд їх економічних поглядів. За подібною схемою побудовано й дослідження Е.М. Майбурда «Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров» [2]. Тут також поряд з розглядом концепцій вчених надані описи їх біографій. Однак ця робота надає більш детальні описи концепцій та теорій вчених-економістів.

Та найкраще ідеї вчених-просвітників розглянуті в працях, присвячених кожному окремо. Одним з тих, хто стояв на початку руху Просвітництва в Англії, був Девід Юм. Тому ми розпочинаємо саме з нього. У праці І.С. Нарського «Давид Юм» [3] надано біографічне дослідження про вищеназваного вченого. За допомогою опису життєвого шляху великого економіста, філософа та історика автор показує зміни його концепції, а також формування та розвиток його поглядів. Подібною є й праця «Hume David, 1711 – 1776» [4].

Не менш важливою фігурою був й Адам Фергюсон. Ґрунтовною є робота М.А. Абрамова «Читаем Фергюсона...» [5]. Тут мова йде не лише про біографію Адама Фергюсона, а й про його основну працю «Досвід історії громадянського суспільства». Особливістю дослідження є проведення паралелей, пов'язаних з сучасною історією Російської Федерації, та пропозиції щодо застосування ідей Фергюсона в економічному розвитку цієї держави. Дослідження ж D. Kettler «Adam Ferguson: His Social and Political Thought» [6] надає вже повний розгляд соціальної, політичної та економічної думки Адама Фергюсона. Автор намагається виявити позитивні та негативні риси цих концепцій.

Одним з найвідоміших англійських вчених-економістів є Адам Сміт, що вважається засновником економіки як науки. Тому не дивно, що саме йому присвячена більшість робіт. У дослідженні «Мир Адама Сміта» [7] під редакцією Л.І. Абалкіна надається деталь-

ний опис біографічних даних та вплив подій та особистостей на формування і розвиток економічних поглядів вченого. Крім того, розглядаються всі достоїнства та недоліки головної праці автора «Дослідження про природу та причини багатства народів». Робота Garrison W. Roger «The Intertemporal Adam Smith» [8] розглядає основне дослідження Адама Сміта. Надаються всі його досягнення та недоліки. Крім того, показано вплив його ідей на сучасну економічну думку світу. Ми бачимо й статті, подібні до «А. Смит о меркантилизме, свободе торговли и колониях» О.Л. Грідасова [9]. У ній досліджуються погляди на ряд питань, пов'язаних з поглядами на розвиток торгівлі вищезазначеного видатного діяча шотландського Просвітництва.

Метою даної праці є вивчення та аналіз основних ідей щодо торгівлі трьох вчених-просвітників другої половини XVIII ст., а саме – Девіда Юма, Адама Фергюсона та Адама Сміта.

Актуальність цього питання величезна. XX ст. та навіть початок XXI ст. виявили всю неспроможність держав світу налагодити взаємини без втручання зброї. А така можливість криється саме в розвитку торговельних відносин між державами. Ця робота допоможе зрозуміти та, можливо, згадати, як повинна працювати торгівля і яку користь вона може принести різним людям в межах однієї держави та всього світу. Проблема торгівлі, крім того, є однією з найважливіших в економічній науці. Бо саме торгівля, в першу чергу, впливає на розвиток економіки держави взагалі.

Для вирішення мети роботи ми висунули кілька завдань:

- визначити, що, за просвітниками, є вільна торгівля;
- виявити головні елементи вільної торгівлі та їх приклади в житті.

Економічна думка Просвітництва має дуже багато аспектів, але головною особливістю її є те, що всі теорії та концепції просвітників направлені на вирішення конкретних практичних питань і майже не стосуються якихось абстрактних речей.

Серед багатьох інших проблем найбільше уваги приділяють просвітники проблемі вільної торгівлі. Під вільною торгівлею, головним чином, розуміється невтручання держави у вільний хід подій та розвиток торгівлі. Тож розглянемо це, таке важливе для просвітників, питання ближче та ознайомимось з думками різних вчених цього періоду щодо вищезазначеної проблеми.

Дуже чітко та зрозуміло пояснив важливість торгівлі ще Девід Юм. Він вважав, що «могущество государства и благосостояние подданных, как ни мало зависят они друг от друга в известных отношениях, с точки зрения торговли обычно считаются нераздельными; как частный человек благодаря могуществу государства достигает большей надежности в осуществлении своих торговых дел и обладании богатствами, так и государство становится более могущественным соразмерно обогащению частных лиц и расширению их торговли» [10].

Це правило загалом є вірним й сьогодні. Однак воно припускає виключення, вважає Юм, бо часто його приймають в занадто безумовній формі та недостатньо обмежують його. За відомих обставин торговельна діяльність, багатство та розкіш окремих осіб не лише збільшують силу держави, але й призводять до зменшення її армії та до послаблення її престижу серед сусідніх націй. І це теж має сенс у сьогоднішні.

Існує природний устрій суспільства, вважала більшість просвітників, кінцевою метою якого є щастя людства. Головна умова досягнення цієї мети в тому, щоб кожен міг вільно слідувати своїм природним інстинктам. Оскільки вони не порушують прав інших людей на найбільший розвиток своїх природних здібностей. Лише в таких умовах і буде розвиватися вільна торгівля.

Вільна торгівля діє у межах ринкової економіки. Механізм розвитку її дуже гарно розробив видатний вчений-економіст часів Просвітництва Адам Сміт. Згідно з його пра-

цями, ринкова економіка не управляється з єдиного центру, не підкорюється єдиному загальному задуму. Тим не менш, вона функціонує за певними правилами, дотримується певного порядку та регулюється законодавством.

Думку Юма та Сміта поділяє й Фергюсон, який висуває досить просту тезу: «Коммерцией занимаются с целью обогащения; чем больше благ добывает человек для себя лично, тем богаче становится его страна». А отже, захищаючи підприємця, держава захищає не лише його статок, але й багатство всієї країни. Однак Фергюсон застерігає від поєднання однією особою справ економічних та політичних, тому що наслідком цього буде підірив основ економіки та держави. «Мы забываем о том, что меньшинство всегда становится жертвой большинства, что для бедных нет ничего заманчивей, чем добратся до сундуков богачей; и что, когда приходится расплачиваться за свободу, на противоположную чашу весов может упасть меч завоевателя» [11, с. 217-218].

Велику увагу вчені-просвітники приділяли розгляду зовнішньої торгівлі Британії. Вважалося, що за допомогою ввозу зовнішня торгівля доставляє матеріали для нових мануфактур, а за допомогою вивозу забезпечує виробництво деяких товарів, які не можуть бути повністю споживані в межах країни. Це значить, що країна з розвинутим ввозом та вивозом повинна мати велику промисловість та розвинуті ремесла, направлені на виготовлення предметів розкоші та витонченості, ніж країна, що задовольняється своїми вітчизняними продуктами; отже, перша могутніша і разом з тим багатша та щасливіша за іншу. Так само вигідно все те, що надлишкове для країни та не має в ній цінності, вивозити в чужі країни, ґрунт та клімат яких несприятливі для виробництва такого роду.

Щоб краще зрозуміти цю ідею візьмемо за приклад зовнішню торгівлю Британії. У XVIII ст. розпочалися промислова та аграрна революції в Англії, наслідком яких стало підвищення добробуту окремих прошарків населення. Звісно, вони були зацікавлені в розширенні ринків збуту, що, у свою чергу, привело до поживлення закордонної торгівлі, що дуже помітно на прикладі бавовни. В 1701 р. ввозили до Англії бавовну на £1 млн, через сто років, у 1802 р., на £60 млн. За 20 останніх років XVIII ст., з 1780 до 1800 р., вивіз бавовняних виробів з Англії піднявся з £360 000 до £7 800 000 [12].

У період, що передував 1760 р., та наступний після нього британська та світова торгівля безперервно зростали, у той час як обміни відносно зменшилися у напрямку близької Європи та збільшилися на рівні заморських торговельних операцій. Центр ваги англійської торгівлі виявляв тенденцію деяким чином відокремитися від Європи, тоді як її торговельні операції з американськими колоніями, пізніше з США та з Індією, зростають [13].

Найяскравішим прикладом гарного розвитку у Британії зовнішньої торгівлі є величезна влада та неабияка підтримка з боку держави торговельних компаній. Ось лише деякі з них: з 1579 р. існувала Балтійська компанія для торгівлі з країнами Прибалтики та Скандинавією, з 1581 р. – Левантійська компанія для торгівлі з Турцією та близьким Сходом і найбільша компанія такого роду – Ост-Індська для торгівлі з Індією – була створена у 1600 р. Всі ці компанії продовжували своє існування і переживали період найбільшого розквіту саме у XVIII ст. [14]; загальна сума експорту до колоній з Англії та Уельсу складала на 1751 – 1755 рр. £6 231 000, в той час як до решти країн – £9 718 000, а у 1796 – 1800 рр. – £17 479 000, тоді ж як до інших країн – £14 775 000; щодо імпорту, то з колоній на 1751 – 1755 рр. він складав суму у £4 452 000, з інших країн – £3 783 000, а на 1796 – 1800 рр. – £15 334 000 з колоній та £7 487 000 з решти країн [15]. Особливо розвинулася зовнішня торгівля під час англо-французьких війн. Так, вартість англійського вивозу з 1793 р. до 1814 р. зросла більш ніж у три рази. Особливо швидко розвивалася колоніальна торгівля. Сировина та продукти з колоній замінювали для англійської промисловості європейські продукти. Так, коли через війни та блокаду зменшився ввіз до Англії

саксонської шерсті та ціна на неї збільшилася, англійські промисловці звернулися до Австралії. В цій колонії під впливом попиту стало швидко зростати вівчарство, і австралійська шерсть почала вдало замінювати саксонську [14]. Однак в цілому англійський експорт в роки війн впав: у 1808 р. він складав £37 250 000 проти £41 млн у 1806 р. А у 1809 р. в Англії почалася торговельно-промислова криза [16]. Та такий стан зовнішньої торгівлі аж ніяк не позначився на існуванні та розвитку в Британії вільної торгівлі.

Розглядаючи зовнішню торгівлю як одну з рис, що характерні для поняття вільної торгівлі, Сміт та інші просвітителі не врахували в цій рисі одного дуже важливого моменту, що був чи не найбільшим компонентом зовнішньої торгівлі Британії XVIII ст. Цією складовою частиною, що займала не останнє місце, була работоргівля – напрямок зовнішньої торгівлі, ще за своїм значенням не сумісний з поняттям «вільної» торгівлі. Та в жодній роботі вчених-просвітителів ми не зустрінемо негативного ставлення до цього роду торгівлі, адже він приносив чи не найбільші заробітки підприємцям того часу [14].

Концепція вільної торгівлі засновується також на ідеї торговельного суперництва. Так, Сміт зауважує, що в основі виробничої діяльності лежить інтерес до збільшення багатства. Це головний мотив, що визначає інтерес. Він рухає людьми, примушує вступати у взаємостосунки один з одним.

У ринковій економіці діє «економічна людина». Наприклад, торговець хоче підняти ціни. Що спроможне цьому протидіяти? Конкуренція. Якщо ціни підіймаються занадто високо, то відкривається можливість для інших (одного чи багатьох) призначити більш низьку ціну та, продавши більше, отримати додатковий прибуток. Тож вихідний пункт його теорій – це прагнення «економічної людини» найбільш повно задовольнити свої потреби при найменших витратах.

У 1766 р. Юм та французький просвітник Тюрго (в листуванні) обговорюють ринковий механізм вільної конкуренції, який пізніше отримав назву «модель вільної конкуренції» чи «модель встановлення середньої норми прибутку». Важко сказати, хто першим виклав цю схему, але чувається, що в часи цього листування вона була свіжим словом наукової думки.

Відомо, коли збільшується попит на продукт якоїсь галузі економіки, ринкова ціна цього продукту зростає, й ті, хто поставляє його на ринок, починають отримувати на свої капітали більше прибутку (розмір прибутку на одиницю капіталу має назву «норма прибутку»). Побачивши зростання норми прибутку в цій галузі, інші підприємці направляють туди свої капітали, вилучаючи їх з інших галузей. В результаті поставки дефіцитного продукту на ринок збільшуються, пропозиція підтягується до попиту й ціна цього товару знижується. В той же час в тих галузях, звідки вилучались капітали, може виявитися дефіцит продуктів, що поставляються на ринок, і ціна цих товарів при незмінному попиті на них підіймається, збільшуючи норму прибутку. Тоді капітали потечуть вже сюди й все повториться.

Загалом, якщо є можливість вільного переливу капіталів між галузями та вільної конкуренції між ними (це значить, якщо відсутня система монополій та привілеїв), норма прибутку на капітал в усіх галузях виробництва та торгівлі буде весь час прагнути до єдиного «середнього» рівня, всюди пропозиція буде задовольняти попит. У цілому на ринку буде товарів рівно стільки, скільки потрібно, не більше та не менше. Так повинен діяти природний порядок [2, с. 170].

Таким чином конкуренція, на думку просвітителів, приборкує егоїзм та впливає на ціни. Вона регулює кількість товарів, вимагає забезпечувати їхню якість.

Розвиток вільної конкуренції можна прослідкувати на прикладі внутрішньої торгівлі Британії. Вже в середині XVIII ст. в Англії склався розвинутий внутрішній ринок. Важливу роль у внутрішньому обміні відігравали ярмарки. Найвідоміший з них у м. Стурбріджі

(графство Кембріджшир) продовжувався щорічно цілий місяць (з середини серпня до середини вересня). На ярмарок приїжджали з усієї країни, всі галузі промисловості доставляли сюди свої товари. Тут же уклалися угоди про обробку сировини та поставку товарів. Крім цього існувало ще чотири загальнонаціональних ярмарки та безліч місцевих. Існували також й постійні спеціалізовані ринки, де уклалися оптові угоди: так у м. Норіджі знаходився загальноанглійський ринок рогатої худоби, в Нортгемптоні – кінний ринок, у Ярмуті – рибний, в Іпсвічі – ринок сиру та масла [14]. Основну роль у доставці товарів до споживача відігравали дрібні подорожуючі торговці, що розвозили свій товар на конях по всій країні. Однак поряд з ними почали з'являтися постійні лавки та магазини не лише у містах, а й у великих селах. Обмін товарами ставав регулярним, конкуренція посилювалась, що сприяло покращенню якості товарів. З покращенням доріг та шляхів сполучення внутрішній ринок ще поживався. Товари та продукти знаходять легкий доступ на ринки.

Тож з покращенням якості товарів, появою регулярного обміну товарами та удосконаленням водних і сухопутних шляхів сполучення внутрішня торгівля Англії жвавішала. Однак поступово великі промисловці брали до своїх рук контроль над конкуренцією, позбавляючись дрібних виробників та створюючи монополії.

Отже, Сміт вважав, що при свободі пересування товарів та грошей, капіталу та праці ресурси суспільства будуть використовуватися найбільш раціональним, оптимальним чином. Свобода конкуренції була альфою та омегою його економічного вчення. Саме тому він висуває декілька умов існування та кращого функціонування конкуренції в умовах ринкової економіки.

По-перше, він вимагає скасування всіх заходів, що обмежували, кажучи сучасною мовою, мобільність робітничої сили. Перш за все, мова йде про такі феодальні пережитки, як обов'язкове ремісниче учнівство та закон про поселення. Зрозуміло, що об'єктивний смисл цієї вимоги в забезпеченні свободи дії для підприємців. Але треба пам'ятати про епоху, коли писав Сміт: британський робітничий клас на той час страждав ще не стільки від капіталізму, скільки від недостатності його розвитку. Тому вимога Сміта була прогресивною та навіть гуманною.

Ця перша Смітова вимога стала каменем зіткнення між підприємцями, робітниками та урядом. І протягом всього періоду постійно впливала під час робітничих виступів. У другій половині XVIII ст. підприємці мали вже значний вплив на уряд. Це сприяло виданню парламентом обмеження закону про учнівство: влада допускала його порушення, закон Єлизавети перестав застосовуватися до всіх галузей промисловості, що не мали великого значення під час його видання. Серед них: бавовняне виробництво та виробництво у нових промислових містах Англії (Манчестер, Бірмінгем, Вольвергемптон та інші). Однак інші галузі виробництва були вимушені підкорятися цьому закону. Тому постійно йшла боротьба за його відміну.

По-друге, Сміт виступив за повну свободу торгівлі землею. Він був противником великого землеволодіння та пропонував скасувати закони, що перешкоджали подрібненню спадкових земель. Сміт був за те, щоб землі переходили в руки власників, здібних до використання їх більш економічно чи схильних пускати землю в оборот. Все це направлено на розвиток капіталізму в сільському господарстві.

Ця вимога Сміта взагалі не була виконана протягом другої половини XVIII ст. Навпаки, законом, що був прийнятий у 1646 р., англійський парламент знищив всі феодальні обмеження, що перешкоджали власникам розпоряджатися своєю землею, та відмінив повинності земельних власників щодо корони [14, с. 118]. Цей закон відкрив широкий простір для купівлі та продажу землі, що прискорило створення великих земельних спадкових володінь, які тепер було ще важче відібрати.

По-третє, Сміт пропонував скасувати залишки урядової регламентації промисловості та внутрішньої торгівлі. Акцизи (непрямі податки), якими оподатковується продаж деяких товарів на внутрішньому ринку, повинні вводитися лише заради бюджетних прибутків, а не для впливу на господарство. В Англії вже не було зборів, що стягувалися при перевозі товарів в межах країни. Але тим гостріше та актуальніше була ця критика Сміта для Франції.

Крім того, уряд рішуче та всебічно підтримував купців та промисловців, сприяючи торгівлі, пароплавству, промисловій діяльності. Як вже зазначалося, вивіз англійських товарів всіляко заохочувався, і не лише в сільському господарстві, а ввіз – ускладнювався. Особливо активно цю політику проводив прем'єр-міністр Уолпол, який у 1721 р. прямо заявив, що його мета «в максимальній степені облегчить вивоз наших товарів и ввоз тех предметов, которые служат для производства товаров». Він відмінив багато ввізних та вивізних мит, оскільки вони робили більш дорогим виробництво англійських товарів, та ввів премії на вивіз з Англії деяких продуктів, наприклад, на шовк, цукор та інші. Щоб вимусити мешканців англійських колоній покупати англійські товари, Уолпол заборонив виробництво в колоніях тих виробів, що конкурували з англійськими. Така політика англійського уряду сприяла збагаченню та посиленню майнових станів, пов'язаних з торгівлею та промисловістю [14, с. 12].

По-четверте, Сміт детально розкритикував всю зовнішньоторговельну політику Англії та розробив програму свободи зовнішньої торгівлі. Це – найважливіша його вимога, і вона найбільш безпосереднім чином направлена проти меркантилізму. Так народилося фрітредерство (від англійського «free trade» – вільна торгівля), що стало в ХІХ ст. стягом англійської промислової буржуазії. А у другій половині ХVІІІ ст. робилися лише перші кроки в цьому напрямку.

У концепції вільної торгівлі виокремлюється роль держави та державної політики в цьому питанні. Тут всі просвітники об'єднуються навколо одного положення, що є беззаперечним для всіх них. А саме те, що держава має не стримувати хід розвитку вільної торгівлі та підприємництва, а навпаки, заохочувати його та всіляко підтримувати.

Сміт вважав, що ринок необхідно захистити від зовнішнього втручання. «Некоторые глубокомысленные врачи думали, что для здоровья политического организма необходимы строгий режим диеты и регламентация», – іронізує Сміт. «Он, по-видимому, не помышлял, что в политическом организме естественное усилие, прилагаемое каждым человеком для улучшения своего положения, является принципом предохранения, способным предупредить и исправить во многих отношениях дурные действия какой-нибудь политической экономии, до известной степени пристрастной и стеснительной» [17]. Не заперечуючи повністю участь в економічному житті та контроль з боку держави, Сміт відводить їй роль «ночного сторожа», а не регламентатора та регулятора економічних процесів.

Розвиваючи ідею природної свободи для умов міждержавного обміну, Сміт висловився в тому сенсі, що кожній країні вигідно вивозити ті продукти, які відповідають природним та набутиим перевагам цієї країни перед іншими. До природних переваг відносяться ті, що пов'язані з кліматом, ґрунтами, надрами, географічним положенням країни та іншим. До штучних переваг відносяться особливі вміння, що властиві деяким робітникам цієї країни, деякі продукти її виробництва, які тут вміють робити краще за інших, чи вміють робити лише тут [1, с. 177].

Просвітники-економісти в один голос закликають не застерігатися її, тобто вільної торгівлі. Так, Юм говорить: «Природа, давшая различным народам различные способности, климаты и почвы, этим самым обеспечила существование обмена и торговли, поскольку народы эти продолжают работать и остаются цивилизованными». «Увеличение богатства и торговли какой-либо нации не только не вредит богатству и торговле всех ее соседей, но обычно приводит к их расцвету; государство не может широко развивать свою торговлю и промышленность, если другие окружающие его государства пребывают в состоянии невежества, нищеты и варварства» [17].

Таким чином, ідеї англійських просвітників щодо вільної торгівлі майже не відрізняються одна від одної. Всі вони згодні, що за допомогою торгівлі можна вирішити багато як внутрішніх, так і зовнішніх проблем країни. На жаль, всі згодні і з існуючою на той час работоргівлею і не мають нічого проти її існування. Головні розбіжності серед вчених виникли щодо ролі держави. Хоча всі згодні з тим, що її втручання в торгівлю необхідне, однак міра цього втручання всім вважається різною: від незначної уваги з боку уряду до значного регулювання процесів торгівлі. Та деякі питання потребують більш детального вивчення. Це, перш за все, втручання держави в розвиток вільної торгівлі, якого ми ледь торкнулися, а також великий пласт думок, пов'язаний з оподаткуванням та програмами найкращого розвитку вільної торгівлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин А.В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / Аникин А.В. – М. : Политиздат, 1985. – 367 с.
2. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Майбурд Е.М. – М. : Дело; ВИТА – ПРЕСС, 1996. – 344 с.
3. Нарский И.С. Давид Юм / Нарский И.С. – М. : Мысль, 1973. – 180 с.
4. Hume David, 1711–1776 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sepa.newschoo1.edu.
5. Абрамов М.А. Читаем Фергюсона... / Абрамов М.А. – М. : РОССПЭН, 2000. – 30 с.
6. Kettler D. Adam Ferguson: His Social and Political Thought [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cjsonline.ca>.
7. Мир Адама Смита // Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / [отв. ред. Л.И. Абалкин]. – М. : Наука, 1993 – 572 с.
8. Garrison W. Roger. The Intertemporal Adam Smith [Електронний ресурс] / Garrison W. Roger. – Режим доступу : <http://sepa.newschoo1.edu>
9. Гридасов О.Л. А. Смит о меркантилизме, свободе торговли и колониях / О.Л. Гридасов // Новая и новейшая история : межвузовский сборник – 1973. – Вып. 16. – 1997. – С. 52-61.
10. Юм Д. Малые произведения / Д. Юм ; [пер. с англ. С.И. Церетели]. – М. : Канон, 1996. – 464 с. – (Сочинения : в 3 т. / Д. Юм ; т. 3).
11. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон. – М. : РОССПЭН, 2000.
12. Виппер Р.Ю. История Нового времени / Виппер Р.Ю. – М. : ЧЕРО, 1995. – 624 с.
13. Краткая история Англии / [под ред. В.В. Адамчик, М.В. Адамчик, А.Н. Бадак и др.] – Минск : Харвест, 2003. – 601 с.
14. Ерофеев Н.А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. / Ерофеев Н.А. – М. : Наука, 1964. – 176 с.
15. Schumpeter E.V. English overseas trade statistics 1697 – 1808 / Schumpeter E.V. – Oxford : Clarendon press, 1960. – 72 p.
16. Татарина К.Н. Очерки по истории Англии 1640 – 1815 гг. / Татарина К.Н. – М. : Изд-во ИМО, 1958. – 456 с.
17. Бартепов С.А. История экономических учений : учебник для студентов вузов, обучающ. по экон. специальностям и направлениям / Бартепов С.А. – М. : Юристь, 2001. – 456 с.

А.И. Легкоступ

Идеи англійських просвітників другої половини XVIII в. стосовно торгівлі

Стаття присвячена ознайомленню з ідеями англійських просвітників другої половини XVIII в. стосовно торгівлі. Вони пов'язані з діяльністю учених, представителів так названої Класическої школи політичної економії: Девідом Юмом, Адамом Фергюсоном і Адамом Смитом. Показано, як ці учені вважали розвиток вільної торгівлі і її ідеальне стан, а також ступінь розвитку торгівлі в Британії в той час. Крім того, проаналізовані найбільш важливі елементи поняття вільної торгівлі.

А.І. Легкоступ

Ideas of English Representatives of the Enlightenment of the Second Half of XVIII ct. Concerning the Trade

The article is dedicated to familiarization with ideas of English representatives of the enlightenment of the second half of the eighteenth century about the trade. They are connected with activity of scientists that are representatives of so named Classical school of political economy: such as David Hume, Adam Ferguson and Adam Smith. It is shown how these scientists considered the development of trade and its ideal condition, as well as degree of the development of trade in Britain in that time. Besides, it is analysed the most important elements of the notion of free trade.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2009.